

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Λέκτορας Παν/μίου Ιωαννίνων
dgeorgakopoulos08@yahoo.gr

ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΚΑΤΖΙΟΥΛΗ*

Περίληψη. Στη συλλογή τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν χειρογράφων τοῦ μητροπολίτη Κορυτσᾶς καὶ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Εὐλογίου Κουρίλα (1880 - 1961), ποῦ ἔχει περιέλθει στή Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (1992), ἐντοπίστηκε ἓνα χειρόγραφο τῆς συλλογῆς τῶν παροιμιῶν τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη († 1717), ποῦ ἀποτελεῖ τὴν παλαιότερη τῶν νεοελληνικῶν συλλογῶν παροιμιῶν. Ὁ κώδικας εἶναι αὐτόγραφος καὶ ἡ μελέτη τοῦ περιεχομένου τῆς συλλογῆς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπεξεργασμένη μορφή τῆς πρώτης ἀπὸ τὶς δύο παραλλαγές τῆς συλλογῆς, ποῦ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη χειρόγραφη παράδοσή της.

Summary. In this paper a codex from the Eulogios Kourilas' collection of byzantine and post-byzantine manuscripts, which now belongs to the library of University of Ioannina, is presented. This manuscript contains Parthenios Katzioulis' Collection of Proverbs, the oldest of modern greek collections of that kind. The codex is an autograph of Parthenios and its study gives us the opportunity to search the posterior manuscript tradition of the collection towards a new critical edition.

Ὁ Νικόλαος Πολίτης στὸν πρῶτο τόμο τῆς ἔκδοσης τῶν *Παροιμιῶν* του συμπεριέλαβε τὴν συλλογή¹ ποῦ εἶχε καταρτίσει ὁ ἠπειρώτης λόγιος διδάσκαλος Παρθένιος Κατζιούλης († 1717)². Στὴν εἰσα-

* Καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴν ἐκφράζω τὶς εὐχαριστίες μου στὸν διευθυντὴ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Δρ. Γ. Ζάχο γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ἄδειας γιὰ τὴ μελέτη τῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς τοῦ Εὐλογίου Κουρίλα καθὼς καὶ στοὺς ὑπευθύνους τῆς βιβλιοθήκης ποῦ διευκόλυναν τὴν ἐρευνά μου.

1. Βλ. Ν.Γ. Πολίτου, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι*. Ἐν Ἀθήναις [Βιβλιοθήκη Μαρασλή], 1899, Α', 69-132.

2. Γιὰ τὸν Παρθένιο Κατζιούλη βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Βιογραφικὴ Συλλογὴ Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*. Εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἰωάννινα [Ἐκδόσεις Ἐταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν], 1960, 82-83, Κ.Δ. Μέρτζου, «Τὸ ἐν Βενετία

γαγή του έργου του σημείωσε ότι η συλλογή *είναι πολύτιμος υπό πολλὰς ἐπόψεις οὐ μόνον διὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν κατηρτίσθη, ἢ παλαιότητι οὕσα τῶν ἐλληνικῶν συλλογῶν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῆς καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐρμηνείας πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων*³.

Ἡ ἔκδοσις τῆς συλλογῆς στηρίχθηκε σὲ ἀντίγραφα δύο μαρτύρων τῆς χειρόγραφης παράδοσής της: τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ χειρόγραφου Τιμίου Σταυροῦ 89⁴ καὶ χειρογράφου ἀρ. 1 τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος τῆς Τεργέστης⁵.

Τὸ 1915 ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας ἔκανε γνωστὴ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ἀκόμῃ χειρογράφου στὸ ὁποῖο παραδιδόταν ἡ συλλογὴ τοῦ ἡπειρώτη λογίου. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν κώδικα Μεγίστης Λαύρας I. 41 γιὰ τὸν ὁποῖο σημείωσε ὅτι *είναι πολύτιμος καθότι τυγχάνει τὸ δεύτερον πλῆρες ἀντίγραφον (ἂν μὴ τὸ πρωτότυπον) μετὰ τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Τεργέστη ἐλληνικῆς κοινότητος*⁶.

Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, ὁ ἴδιος, ἐπανερχόμενος στὸ θέμα, σημείωσε ὅτι τὸν λαυρευτικὸ αὐτὸ κώδικα συναπεκόμισε στὸ Παρίσι ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε τὶς παροιμίες ποὺ παραδίδονταν σ' αὐτὸν καὶ *ἐκράτησεν καὶ τὸν κώδικα*⁷, χωρὶς νὰ παραθέσει περισσότερα στοιχεῖα. Στὴν ἴδια μελέτῃ ἀνέφερε ἐπίσης ὅτι βρίσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ ἑνασ ἀκόμῃ κώδικας τοῦ Παρθενίου Κατζίουλη *ἀγορασθεὶς τῷ 1933 παρὰ τοῦ παλαιοβιβλιοπώλου Ζαμπάκη καὶ ὅτι... εἶναι ιδιόχειρος τοῦ συγγραφέως*⁸.

³ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», *HX* 11 (1936) 74-78, Ἀ. Χατζημιχάλη, «Οἱ ἐν τῷ ἐλληνοσχολεῖῳ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδασκόμενοι», *HX* 15 (1940) 77-90.

3. Πολίτης, *δ.π.* (σημ. 1), λβ'.

4. Βλ. Ἀ Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων*, Sankt Peterburg 1897, Γ', 147-149.

5. Πολίτης, *δ.π.* (σημ. 1), λα'.

6. Εὐλ. Κουρίλα, «Ἀνέκδοτος συλλογὴ παροιμιῶν», *Λαογραφία* 5 (1915), 560.

7. Εὐλ. Κουρίλα, «Παῖσιος Μικρὸς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 3 (1954) 659, σημ. 1.

8. Κουρίλα, *δ.π.* (σημ. 7), 659, σημ. 1.

Τὸ 1968 ὁ Γ.Π. Σαββαντίδης ἐντόπισε στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς Ἰωαννίνων τὸν κώδικα τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας τῆς Τεργέστης ὁ ὁποῖος κατέληξε στὰ Ἰωάννινα τὸ 1938 μαζί μὲ τὴ βιβλιοθήκη ποὺ κληροδότησε τότε στὴ Σχολὴ ὁ καθηγητῆς τῆς Κοινοτικῆς Σχολῆς Τεργέστης, Εὐστάθιος Πασχάλης, στὴν κατοχὴ τοῦ ὁποῖου εἶχε περιέλθει ἄγνωστο πότε καὶ ὑπὸ ποῖες συνθῆκες⁹.

Ἡ ἀνεύρεση τότε τοῦ κώδικα ὑπῆρξε ἡ ἀφορμὴ νὰ μελετηθεῖ ἐνδελεχέστερα ἡ χειρόγραφη παράδοση τῆς συλλογῆς. Ὁ Γ.Π. Σαββαντίδης κατέληξε στὸ συμπέρασμα *ὅτι κυκλοφόρησαν χειρόγραφες δύο τουλάχιστον ἐκδόσεις ἀπὸ τὸν Πάρθ. Κατζιούλη: ἡ πρώτη ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ χφ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 43b: Litzica 729 (496) ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀπὸ ἄλλα χφφ. ὅπως τὸ 43 c τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας = Litzica 270 (650), τὸ Π τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ τὸ Τ τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων*¹⁰. Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ δημοσίευσε τὴν ἐκδοση τῶν 714 δημῶδων γιαννιώτικης προέλευσης (*παροιμίαι κοινὰ κατὰ Ἰωαννίνας*), οἱ ὁποῖες δὲν παραδίδονταν στὰ χειρόγραφα στὰ ὁποῖα στηρίχθηκε ἡ ἐκδοση τῆς συλλογῆς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πολίτη¹¹.

Τὸ 1973, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκδοση τοῦ Γ.Π. Σαββαντίδη, ὁ Δ.Σ. Λουκάτος, ταύτισε τὴ συλλογὴ τῶν 714 δημῶδων παροιμιῶν τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη μὲ τὴ συλλογὴ τῶν ἡπειρωτικῶν παροιμιῶν ποὺ τὸ

9. Βλ. Γ.Π. Σαββαντίδη, «Οἱ παροιμίαι τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη», *ΔΩΔΩΝΗ ΕΕΦΣΠΙ* (1972) 145, 147-155. Μὲ ἀφορμὴ σχετικὴ ἐγγραφή στὸ χειρόγραφο κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σχολάρχου τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς Γ.Χ. Σούλη, τὸ χειρόγραφο ἀναζήτησε, πρῶτος χωρὶς νὰ τὸ ἐντοπίσει τότε (Μάρτιος 1967 - Ἀπρίλιος 1968), ὁ Λ. Πολίτης, «Παλαιογραφικὰ ἀπὸ τὴν Ἠπειρο», *ΕΕΦΣΠΙΘ* 12 (1973) 334-336. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ βιβλιοθήκη τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας τῆς Τεργέστης τὴν 5.9.1908 ὁ Σπ. Π. Λάμπρος ἀναζήτησε τὸν κώδικα ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ τὸν μελετήσῃ *ἐγκεκλεισμένον ἐν τῷ ταμείῳ τῆς κοινότητος, οὗ αἱ κλεῖδες δὲν ἦσαν πρόχειροι ἐν τῷ γραφείῳ αὐτῆς*, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει. Βλ. Σπ. Π. Λάμπρο, «Οἱ κώδικες τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἐν Τεργέστη ἐλληνικῆς κοινότητος», *ΝΕ* 6 (1909) 69.

10. Σαββαντίδης, *δ.π.* (σημ. 9), 156.

11. Βλ. Σαββαντίδη, *δ.π.* (σημ. 9), 159-199. Γιὰ τὴν ἐκδοση βλ. καὶ Γ.Δ. Καυάλη, *Οἱ παροιμίαι τοῦ θεσπρωτοῦ λογίου Κώστα Ἀθ. Μιχαηλίδου – 6121 χειρόγραφες παροιμίαι σὲ ἀλφαβητικὴ καὶ λημματοθετικὴ κατάταξη*, Ἀθήνα 2005, 98-99.

1933, βάσει του λαυρεωτικού κώδικα, είχε δημοσιεύσει ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης¹², σέ τεύχος του βραχυβίου περιοδικού *Ρωμανός ο Μελωδός* που εξέδιδε στο Παρίσι τότε (1932-1933) αγνοώντας τον συντάκτη της εκδιδόμενης συλλογής¹³.

Μεταξύ των χειρογράφων της συλλογής Ευλόγιου Κουρίλα, τα οποία μαζί με τη βιβλιοθήκη και τὸ ἀρχεῖο του τὸ 1992¹⁴ σύμφωνα με τὴν ἐπιτελεύτια βούλησή του, περιήλθε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων¹⁵, ἐντοπίσαμε καὶ τὸ χειρόγραφο μετὶς παροιμίες τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη πού τὸ 1933 εἶχε ὁ ἴδιος ἀγοράσει ἀπὸ τὸν παλαιοβιβλιοπώλη Ζαμπάκη¹⁶.

Ὁ χαρτῶος κώδικας διαστάσεων 16 x 10,5 ἐκ. ἀποτελεῖται ἀπὸ 156 φύλλα (I+155) πού ἀριθμοῦνται μετὰ ἀραβικὴ ἀρίθμηση (μετὰ μολύβι) στὸ περιθώριο στὸ recto κάθε φύλλου¹⁷. Στὴ συλλογὴ τῶν κωδίκων τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα τὸ χειρόγραφο δὲν φέρει ἀρίθμηση. Στὸ φ I' ἔχει ἀναγραφεῖ (μετὰ ἀπὸ διόρθωση ἀριθμοῦ προγενέστερης ἀρίθμησης ἀπὸ τὴν ὁποία διακρίνεται τὸ πρῶτο ψηφίο 3) ὁ ἀριθμὸς 17. Φέρει στάχωση ἀπὸ χαρτὸν καὶ ὕφασμα ἐπενδεδυμένη μετὰ φύλλο περγαμινῆς¹⁸, ἡ γραφὴ τοῦ ὁποίου σὲ δυὸ στήλες ἔχει καταστρεῖ ἐξίτηλη καὶ δυσανάγνωστη.

12. Βλ. Δ.Σ. Λουκάτου, «Σχετικὰ μετὶς “δημῶδεις παροιμίες” τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη. Ἡ δημοσίευση τοῦ λαυρεωτικοῦ χειρογράφου, 1933 στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Σωφρόνιο Λεοντοπόλεως», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 22 (1973) 234-236.

13. Βλ. Σωφρόνιου πρῶτην Λεοντοπόλεως, «Ἡπειρωτικαὶ Παροιμιαί», *Ρωμανός ὁ Μελωδός. Παράρτημα Ἀγιορειτικῆς Βιβλιοθήκης* 1 (1932-1933) 330-348.

14. Βλ. Μ. Ζάγκλη - Μπόζιου, *Εὐλόγιος Κουρίλας (1880-1961). Τὸ ἀρχεῖο τοῦ στὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων* [ΔΩΔΩΝΗ - ΕΕΦΣΠΙ, Παράρτημα 79], Ἰωάννινα 2009, 532-542.

15. Βλ. ἐπίσης, Δ. Ἀποστολόπουλου, Π. Μιχαηλάρη, Μ. Παῖζη, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο πού ἐλάνθανε: τὸ χειρόγραφο Γ, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος. Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζῶ», *Ἑλληνικά* 45 (1995) 87-88.

16. Βλ. Κουρίλα, *δ.π.* (σημ. 8), 659, σημ. 1.

17. Ἡ ἀρίθμηση εἶναι μᾶλλον τῆς Μ. Ζάγκλη - Μπόζιου πού συμπεριέλαβε στὴν παρουσίαση τοῦ ἀρχείου τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα μία σύντομη περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου. Βλ. Ζάγκλη-Μπόζιου, *δ.π.* (σημ. 14), 54.

18. Ὅπως συνηθιζόταν κατὰ τὴν ὕστερομεσαιωνικὴ περίοδο καὶ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Βλ. Δ.Ι. Ἀποστολόπουλο, «Οἱ σταχώσεις ὡς ἀποθέτες ἱστορικοῦ ὕλικου 15ος-19ος αἰ.», *Βιβλιοαμφιάστης* 3 (2008) 101-110.

Ἡ γραφή εἶναι ὄρθια καὶ εὐανάγνωστη. Ὁ γραφέας δὲν κάνει χρήση συντομογραφιῶν. Χρησιμοποιεῖ μαῦρο μελάνι στὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ κώδικα (φφ. 2^r - 31^r) καὶ μελάνι καφέ χρώματος στὸ μεγαλύτερο μέρος του (φφ. 1^{r-v}, 1^r-2^v, 31^r-155^v). Στὸ φ. 33^r ἐπισημαίνεται ἀλλαγὴ κονδυλίου. Ἀπὸ τὸ φύλλο αὐτὸ καὶ μέχρι τὸ τέλος τοῦ κώδικα ἡ γραφή του εἶναι συγκριτικὰ λεπτότερη. Ἐπίτιτλη φυτικὴ διακόσμηση μὲ μαῦρο ἢ καφέ μελάνι ὑπάρχει στὰ φφ. 1^r, 2^r, 109^r, 137^r, 142^v. Διάσπαρτα στὰ περιθώρια τῶν φύλλων τοῦ κώδικα ἐπισημαίνονται ἀναγνωστικὰ ἴχνη: παῦλες μὲ κόκκινο χρῶμα, σταυροὶ καὶ γωνιώδεις ἀγκύλες μὲ μολύβι ποὺ παραπέμπουν σὲ ἀναγνώστη ἢ / καὶ ἀντιβολὴ τῶν κειμένων ποὺ παραδίδονται σ' αὐτὸν ἀπὸ μεταγενέστερους κτήτορες του καὶ πιθανότατα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα¹⁹.

Στὸ φ. 1^r ἀναγράφεται ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς: *Παροιμίαι συλλεγεῖσαι ἀπὸ διαφόρων βιβλίων ὑπὸ / Παρθενίου ἱερομονάχου Κατζιούλη τοῦ / ἐξ Ἰωαννίνων, / εἰς χρῆσιν τῆ κ(αὶ) ὠφέλειαν τῶν / φιλοπόνων σπουδαίων / κ(αὶ) ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφῶν*²⁰. Στὸ φ. 1^v παραδίδεται τὸ τετράστιχο ἐπιγράμμα ποὺ ὁ λόγιος ἐπίσκοπος Βελλᾶς Ἰωαννίκιος Χατζῆς ἔγραψε καὶ ἀφιερώνει στὴ συλλογὴ τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη²¹. Στὸ φ. 1^{r-v} παραδίδεται ὁ πρόλογος τοῦ συμπλητῆ τῆς συλλογῆς: *τοῖς ἐντευξομένοις ἐν Χ(ριστ)ῷ ἡμῶν ἀδελφοῖς εἰδήμοσι πά/σί τε κ(αὶ) σπουδαίοις, ὅσοι τε τῆς ἱερατικῆς τάξεως, ὅ/σοι τε τοῦ λαϊκοῦ καταλόγου, ὕγιαν κ(αὶ) σωτηρίαν παρὰ θεοῦ... ἔρρωσθε μὲν τῷ σώματι, ὕγιαίνετε δὲ τῇ ψυχῇ / κατὰ Χριστὸν ἀδελφοί. / Παρθένιος ἱερομόναχος ὁ κ(αὶ) Κατζιούλης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων τοῖς ἡμετέρας λογιό-*

19. Ὁ τελευταῖος κτήτορας τοῦ χειρογράφου σὲ δυὸ τουλάχιστον δημοσιεύματά του ἀναφέρεται στὴν συλλογὴ παροιμιῶν ποὺ παραδίδεται σ' αὐτό. Βλ. Κουρίλα, *δ.π.* (σημ. 6), 560 καὶ ὁ ἴδιος, *δ.π.* (σημ. 7), 659, σημ. 1.

20. Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν τίτλο ποὺ δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Πολίτη, *δ.π.* (σημ. 1), 68 ὅπως ἐπίσης καὶ μὲ τὸν τίτλο τῆς συλλογῆς στὸ χειρόγραφό της Τεργέστης 1 = Ζωσιμαίας Βιβλιοθήκης Ἰωαννίνων. Βλ. Σαββαντίδη, *δ.π.* (σημ. 9), 148.

21. Γιὰ τὸν Ἰωαννίκιο Χατζῆ καὶ τὰ ἐπιγράμματά του γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη. Βλ. Σαββαντίδη, *δ.π.* (σημ. 9), 148, 155-156.

τητος ἐν Χριστῷ ἀδελφός²².

Στὸ φ. 2¹, μετὰ τὴν ἐπίτιτλη διακόσμηση, ἀκολουθεῖ ὁ ὀρισμὸς τῶν παροιμιῶν. Ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ ἰδίου φύλλου καὶ μέχρι τὸ φ. 108^v παραδίδεται ἡ *Παροιμιῶν Συναγωγή* κατὰ ἀλφαβητική σειρά. Στὴν ἀρχὴ κάθε ἀλφαβητικῆς ἐνότητος, κάτω ἀπὸ μία ὀριζόντια διαχωριστικὴ γραμμὴ, ἀναγράφεται σὲ κεφαλαιογράμματη γραφὴ καὶ σὲ μεγαλύτερη διάσταση τὸ ἀντίστοιχο γράμμα τῆς ἀλφαβήτου. Σὲ μεγαλύτερη διάσταση κεφαλαιογραφεῖται ἐπίσης καὶ τὸ ἀρχικὸ κάθε παροιμιακοῦ λήμματος.

Τὸ κυρίως σῶμα τῆς συλλογῆς συνοδεύεται ἀπὸ *Πίνακα ταυτοσημάντων ἀπὸ διαφορῶν ἀρχομένων στοιχείων* (φφ. 109^r - 136^v) καθὼς καὶ πίνακα κλήσεως τοῦ ρήματος *εἶμι τοῦ πορεύομαι τοῦ παρὰ τῷ σοφῷ ἄλδω* (φφ. 137^r - 140^r).²³ Ἐπισυνάπτονται ἐπίσης δύο ἀκόμη πίνακες: *Πίναξ τῆς τῶν ταυτοσημάντων παροιμιῶν ἐννοίας* (φφ. 141^r - 142^r) καὶ *πίναξ κατὰ στοιχεῖον τῶν ἐν ταῖς σελίσιν ταυτοσημάντων παροιμιῶν* (φφ. 142^v - 155^v).

Ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ τὸν αὐτόγραφο κώδικα²⁴ τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη, ὅπως εἶχε ἀνακοινώσῃ ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας,²⁵ τεκμαίρεται ἀπὸ τὶς προσθήκες ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ γραφέα, μὲ λεπτότερη ὅμως γραφὴ, παροιμιῶν καὶ λέξεων στὸ κυρίως σῶμα τῆς συλλογῆς καὶ στοὺς

22. Ὁ πρόλογος δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1863 βάσει χειρογράφου ποὺ εἶχε στὴν κατοχὴ του κάποιος Μιχ. Γοργόλης ἀπὸ τὸν Π. Ἀραβαντινὸ, «Τρεῖς βιογραφίαι ἐξ ἀνεκδότου βιογραφικῆς συλλογῆς», *Πανδώρα* 13 (1863) 148. Βλ. ἐπίσης Ἀραβαντινοῦ, *δ.π.* (σημ. 2), 82-83.

23. Πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο κάποιας ἀπὸ τὶς γραμματικὲς ποὺ ἐκδόθηκαν στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἄλδου Μανουτίου στὴ Βενετία (1494-1515)· πιθανότατα γιὰ ἀντίγραφο τῆς γραμματικῆς ποὺ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἄλδο καὶ ἐκδόθηκε μετὰ τὸ θάνατό του ἀπὸ τὸν Μάρκο Μουσοῦρο, βλ. A. Firmin - Didot, *Alde Manute et le Hellenisme à Venise*, Paris 1875, 406-409. Βλ. ἐπίσης Κ.Ι. Γιαννακόπουλου, *Ἑλληνες Λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν. Μελέται ἐπὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην*. Μεταφρ.: Χ. Γ. Πατρινέλης, Ἀθῆναι 1965, 141.

24. Κανένας ἀπὸ τοὺς κώδικες στοὺς ὁποίους παραδίδεται ἡ συλλογὴ δὲν φέρεται ὡς αὐτόγραφος τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη. Βλ. Σαββαντίδη, *δ.π.* (σημ. 9), 156.

25. Βλ. Κουρίλα, *δ.π.* (σημ. 7), 659, σημ. 1.

συνημμένους σ' αὐτὴν πίνακες, ὅπως στὰ φφ. 37^v, 65^r, 102^v, 126^r, καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὶς διαγραφές (μὲ ὀριζόντια γραμμὴ) λέξεων καὶ παροιμιῶν, ὅπως στὰ φφ. 26^r, 33^v, 34^r, 64^v, 71^r, 84^r, 102^v, 126^r. Προσθῆκες λημμάτων κάθετα *in margine* ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι τοῦ γραφέα μὲ παραπεμπτικὸ σύμβολο ἐπισημαίνονται καὶ στὸν *Πίνακα κατὰ στοιχεῖον τῶν ἐν ταῖς σελίσιν ταυτοσημάντων παροιμιῶν*.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς διευθέτησης τῶν περιεχομένων τῆς συλλογῆς στὸν αὐτὸγραφο κώδικα τῆς συλλογῆς τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα παραδίδεται μία ἐπαυξημένη μορφή τῆς πρώτης “ἐκδόσῃς” τῆς, σύμφωνα μὲ τὴ διάκριση τοῦ Γ.Π. Σαββαντίδη²⁶. Περιλαμβάνονται σ' αὐτὴν τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἰωαννίκιου Χατζῆ (φ. Ι^v) ὁ πρόλογος τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη (φ 1^{r-v}) μαζί μὲ τοὺς δυὸ πίνακες (ἐννοιολογικὸς φφ. 141^r – 142^r καὶ κατὰ στοιχεῖον φφ 142^v-155^v) πού ἀκολουθοῦν τὶς ταυτοσημαντες. Δὲν ἔχει συμπεριεληφθεῖ ὁμοίως ἡ συλλογὴ τῶν γιαννιώτικων δημῶδων παροιμιῶν πού παραδίδονται στοὺς κώδικες τῆς δευτέρας ἐκδοσης: Ροῦμ. Ἀκαδ. 43 a (Litzica 270 (650), Ἱεροσόλ. (Τιμίου Σταυροῦ) 89, Τερζέστης 1=Ζωσιμαίας Ἰωαννίνων καὶ Μεγίστης Λαύρας I. 41. Συνεπῶς ὁ Παρθένιος Κατζιούλης, προτοῦ προσθέσει τὶς γιαννιώτικες δημῶδεις παροιμίες, εἶχε ἐπεξεργαστεῖ τὴν ἀρχικὴ “ἐκδόσή” τῆς, προσθέτοντας τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἰωαννίκιου Χατζῆ, τὸν δικὸ του πρόλογο καθὼς καὶ τοὺς δύο τελευταίους πίνακες. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θέλησε νὰ δώσει μία πῶ “δημοσιεύσιμη” μορφή στὴ συλλογὴ του, ἢ ὁποῖα εἶχε ἤδη κυκλοφορήσει σὲ χειρόγραφα στὴ μορφή πού παραδίδεται στὸ χειρόγραφὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 43b = Litzica 724 (496), σκοπεύοντας νὰ τὴν ἀποστείλει γιὰ δημοσίευση σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας²⁷. Ἡ περισυλλογὴ καὶ ἡ προσθήκη τῶν δημῶδων παροιμιῶν τῆς ιδιαίτερης πατρίδας τοῦ ὑπῆρξε μᾶλλον ἢ αἰτία πού ἀνέστειλε τὴν

26. Βλ. Σαββαντίδη, *δ.π.* (σημ. 9), 156.

27. Σύμφωνα καὶ μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ προλόγου του. Βλ. Πολίτη, *δ.π.* (σημ. 1) 69-70. Μετὰ τὸ θάνατό του τὸ 1717 ἐκδόθηκε στὴν Βενετία ἕνα δεύτερο βιβλίον του, ἡ συλλογὴ τῶν ἀποφθεγμάτων του γιὰ τὴν ὁποῖα ἐπίσης κάνει λόγο στὸν πρόλογο τῆς συλλογῆς τῶν παροιμιῶν του. Βλ. ἐπίσης Σαββαντίδη, *δ.π.* (σημ. 9), 156.

έκτύπωση τῆς συλλογῆς του. Ἡ χειρόγραφη διακίνησή της σέ ἕξι τουλάχιστον χειρόγραφα τοῦ 18ου αἰ.²⁸ ἀποτελεῖ μίαν ἀσφαλῆ ἐνδειξη γιά τὸ πόσο ἡ ἐρανιστικὴ προσπάθεια τοῦ ἡπειρώτη λογίου ἀνταποκρίθηκε στὰ ἀναγνωστικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ 18ου αἰ.²⁹ Ἐνισχύεται συνεπῶς ἡ σημασία της τὴν ὁποία εἶχε στὶς ἀρχές τοῦ 20ου αἰ. ἐπισημάνει ὁ Ν. Πολίτης³⁰ καὶ καταδεικνύεται ἡ ἀνάγκη γιά περαιτέρω μελέτη τῆς χειρόγραφης παράδοσής της μὲ σκοπὸ τὴ δημοσίευση μίας νέας κριτικῆς ἔκδοσής της³¹.

Ἀπὸ σημειώματα σὲ φύλλα τοῦ χειρογράφου γίνονται γνωστὰ τὰ ὀνόματα κάποιων ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς κτήτορες του, προτοῦ καταλήξει στὴν κατοχὴ τοῦ Εὐλογίου Κουρίλα. Στὸ φ. Γ', πάνω ἀπὸ τὸν ἀναγραφόμενο τίτλο τῆς συλλογῆς καὶ κάτω ἀπὸ τὸν διορθωμένο ἀριθμὸ τῆς παλαιότερης ἀρίθμησης σὲ Ἀριθ. 17, ἔχει προστεθεῖ ἡ λέξη *παροιμία*. Μὲ τὸ ἴδιο χέρι κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο τῆς συλλογῆς ἔχει καταγραφεῖ ἕνα δυσανάγνωστο σημεῖωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο διακρίνεται τὸ ὄνομα *εὐαγγελينوῦ*. Μὲ τὸ ἴδιο ἐπίσης χέρι ἔχει προστεθεῖ ἡ κλίση τοῦ Ἀορίστου Β' τοῦ ρήματος *εἶμι* στὸ φ. 137^v καθὼς καὶ ἕνα δίστιχο στὸ φ. 156^v *ὃ βιβλίον ὠραιότατον καὶ καλοσυνθεμένον / εὐμορφον εἶσαι καὶ καλὸν κ(αι) καλοτυπωμένον*. Ἡ ἀρχὴ ἐνὸς κτητορικοῦ σημειώματος καταγράφεται στὸ φ. Γ' κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἰωαννίνιου Χατζῆ: *κ(αι) τόδε...* Μὲ τὸ ἴδιο χέρι καταγράφεται ὀλοκληρωμένο τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 2^r πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίτιτλο κόσμημα *κ(αι) τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀλεξάνδρου κ(αι) τ(ῶν) φίλων*. Οἱ Εὐαγγελινὸς καὶ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξαν κτήτορες τοῦ χειρογράφου κατὰ τὸ

28. Ἐξί εἶναι τὰ χειρόγραφα στὰ ὁποῖα παραδίδεται ἡ συλλογὴ. Βλ. Σαββαντίδη, *δ.π.* (σημ. 7), 156 καὶ Λουκάτος, *δ.π.* (σημ. 12).

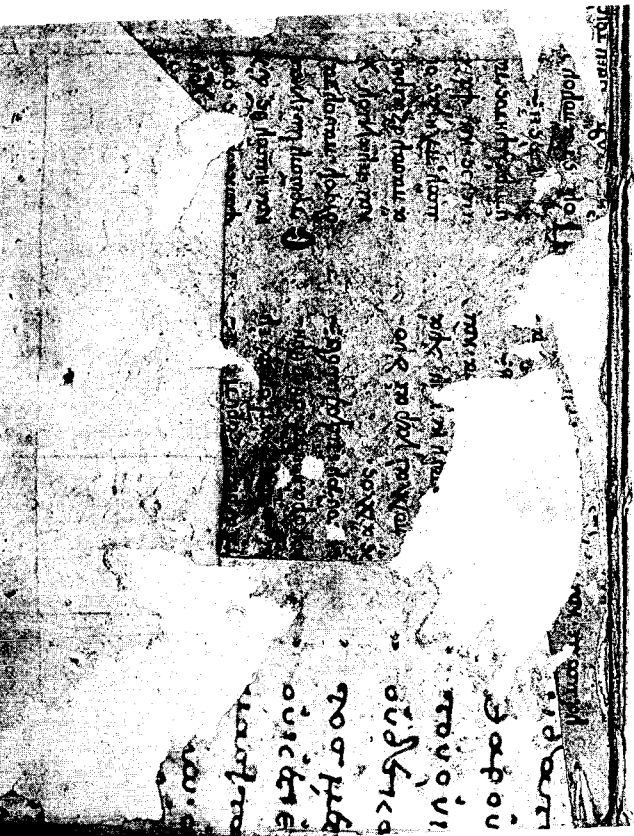
29. Γιά τὴν παράλληλη διοίκηση χειρογράφου καὶ ἐντύπου βιβλίου στὸν ἐλληνικὸ χῶρο (16ος - 19ος αἰ.). Βλ. Τ.Ε. Σκλαβενίτη, «Ἡ δυσπιστία στὸ ἐντυπο βιβλίο καὶ ἡ παράλληλη χρῆση τοῦ χειρογράφου», στὸ *Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες. Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦς Συμποσίου τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν*, Ἀθήνα [ΕΙΕ/ΚΝΕ], 1982, 283-293.

30. Βλ. Πολίτης, *δ.π.* (σημ. 1), λβ'.

31. Τὴν ἀνάγκη γιά περαιτέρω μελέτη τῆς χειρόγραφης παράδοσης τῆς συλλογῆς εἶχε ἐπισημάνει ὁ Λουκάτος, *δ.π.* (σημ. 12), 235-236.

18ο και 19ο αι. προτού αυτό καταλήξει στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. στην κατοχή του βιβλιοπώλη των Αθηνών Ζαμπάκη από τον οποίο το προμηθεύτηκε το 1933, σύμφωνα με τη δική του μαρτυρία αλλά και το περιεχόμενο ενός αυτογράφου και ένυπογράφου σημειώματος του ίδιου βιβλιοπώλη σε δελτιάριο διαστάσεων 14 x 10 εκ. πράσινου χρώματος που βρέθηκε λυτό στα πρώτα φύλλα του κώδικα: *εις τον πάτερ (sic) Εύλόγιον / έδωσα ένα χειρόγραφον / παροιμιών Κατσούλη / Αθην 17.11.33 (ύπογραφή) Ζαμπάκης.*³² *Habent sua fata libelli.* Μετά από μακρά διαδρομή και σύμφωνα με την έπιτελεύτια βούληση του τελευταίου ιδιώτη κτήτορά του το αυτόγραφο του ήπειρωτή λογίου του 18ου αι. έμελλε στά τέλη 20ου να έπιστρέψει στον τόπο που γράφτηκε.

32. Μέχρι τη δεκαετία του 1950 ό βιβλιοπώλης Μ. Α. Ζαμπάκης διέθετε συλλογή έλληνικων χειρογράφων του 17ου-19ου αι. Βλ. Μ. Richard, «Rapport sur une mission d'Études en Grèce (29 Août - 29 Novembre 1951)», στο Μ. Richard, *Opera Mirora*, III, Turnhout – Leuven 1977, 73, (56).

Αριθ. 74

Παροιμίαι

σχηματισμοί από
διαφόρων βιβλίων υπό
Φαβδανίου ηγεμονίας
του κατ'εξουσίαν Ιού
αγγ. Ιουλιανού.
Επι χριστιανική ιδιοκτήτη των
βιβλιοθηκών. αποτυπωμένη
από χριστιανικών
αδελφών.

Πρωτότυπον ἐπιδορυφάν
ἰσηθῆς
ἀδελφῶν

1. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς στάχωσης καὶ φ. Γ τοῦ κώδικα.

